

39

Інтер'єр фермерського будинку у Шотландії, 1900 р.

40

Російське село. Близько 1900-х рр.

5. Як змінилося ваше уявлення стосовно соціальної ситуації на початку XX ст.? Доповніть свою розповідь про європейське суспільство.

§ 3. ОБЛИЧЧЯ ПОЛІТИКИ. СПАДОК XIX СТОЛІТТЯ

3.1. Політика: незвичайний ракурс

Як працювати з джерелом

Серед візуальних джерел, що надає цікаву, хоч і неоднозначну інформацію, є **карикатура**.

За допомогою гумору та іронії вона дозволяє автору висловлювати свої ідеї, поширювати які нерозумно чи небезпечно з політичної точки зору.

Історична цінність карикатур полягає в тому, що вони дозволяють отримати уявлення про думки та настрої людей у певний час. Карикатури коротко подають або узагальнюють суть проблеми. Однак слід пам'ятати, що карикатурист передбачає повну поінформованість про події, явища, людей, яких стосується намальована карикатура. Тому використання карикатури часто потребує пояснення чи додаткової інформації.

Карикатурист є необ'єктивним і відверто не прагне подати різні точки зору, бо висловлює лише свій (або замовника) погляд. За допомогою спеціальних художніх засобів він створює позитивне чи негативне враження, нерідко спираючись на певні стереотипи. Тому слід особливу увагу звертати на **правила роботи з карикатурою**.

Опис

1. Опишіть зображені персонажі та фон.
2. Як зображені персонажі чи об'єкти, за допомогою яких художніх засобів?

Інтерпретація та аналіз

1. Чи впізнаєте ви персонажів? Завдяки чому? Якщо це реальні люди – назвіть їх та те становище, яке вони займали в час створення карикатури або під час події, якій присвячено малюнок.
2. Перевірте дату створення карикатури. Якій події чи якому явищу вона присвячена?
3. Визначіть символи, використані автором. Чому художник помістив їх у малюнок?
4. Яке ставлення до персонажів, позитивне чи негативне, відображає карикатура?
5. Яку оцінку, інтерпретацію персонажів, подій, явищ подає малюнок? Чи згодні ви з нею?
6. Які ідеї та політичні погляди сповідує автор? Як це можна визначити?
7. Що вам уже відомо з інших джерел про події, пов'язані зі змістом карикатури? Як співвідносяться ваші попередні знання з посланням карикатури?

1. Перед вами два візуальних джерела: фото 41 та карикатура 42. Хто саме зображений? Які деталі в обох зображеннях збігаються? Наскільки це є випадковим?
2. Яке ставлення до персонажа можна побачити у джерелах 41 і 42? Чи можна вважати позиції авторів неупередженими? Чому ви зробили такий висновок? Хто, на вашу думку, робив підпис до карикатури?
3. Визначіть головну ідею карикатури та назвіть художні засоби, якими вона втілюється. Яку оцінку дає автор джерела 42? На які стереотипи він спирається? Як ви думаєте, в якій країні та коли могла з'явитися така карикатура? Аргументуйте.

41

42

Ліворуч фото Кайзера в уніформі – його улюбленому одязі

Праворуч англійська карикатура. Заголовок говорить: «Можна жиріти – але це надто тяжко!»

4. Як співвідносяться підпис та малюнок джерела 43? Зверніть увагу на художні засоби, використані автором. Які почуття повинно викликати джерело 43?
5. Що спільного у джерелах 42 і 43? До кого звертаються карикатуристи? Чи можливо, щоб карикатуру 43 надрукували в Англії, а 42 в Німеччині? Чому?
6. Яку інформацію про об'єктивні історичні явища та процеси початку 1900-х рр. можна взяти з цих зображень? Співставте їх із знаннями про міжнародні відносини наприкінці XIX – на початку XX ст., отриманими раніше. Прокоментуйте.

43

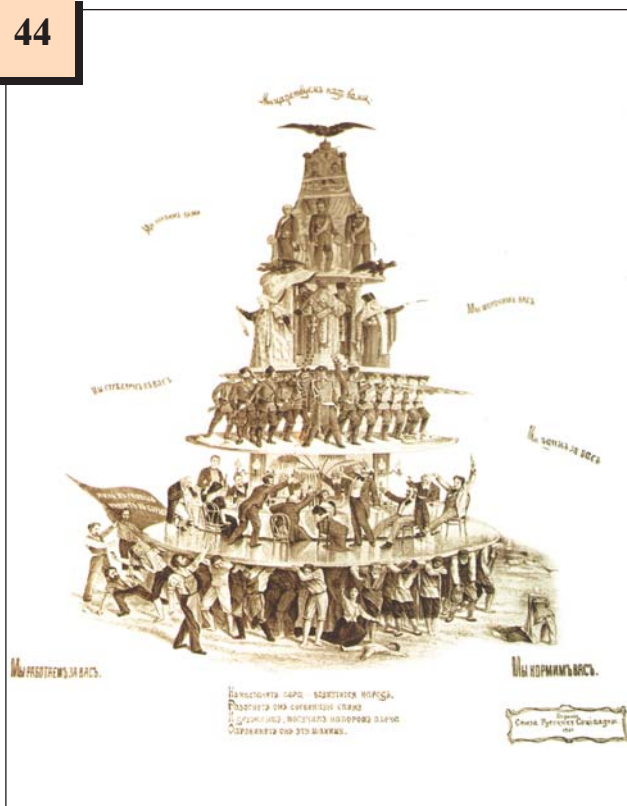

Світ в англійській руді (французька карикатура). 1900-ті рр.

7. Розгляньте наступні візуальні джерела. Прокоментуйте подані карикатури згідно із запропонованим раніше алгоритмом.

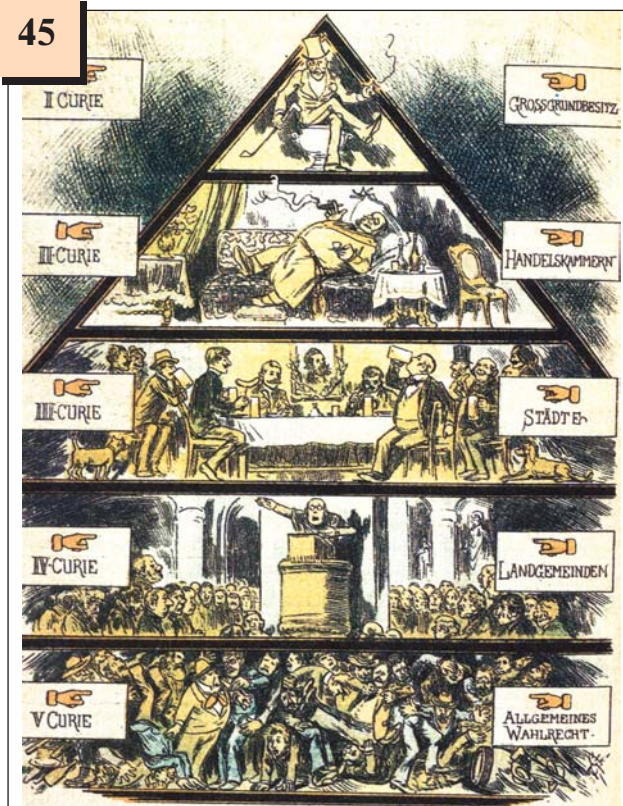
44

Плакат російських соціал-демократів, 1901 р.

- 1 – ми царюємо над вами
- 2 – ми управляємо вами
- 3 – ми морочимо вас
- 4 – ми стріляємо у вас
- 5 – ми їмо за вас
- 6 – ми працюємо за вас, ми годуємо вас

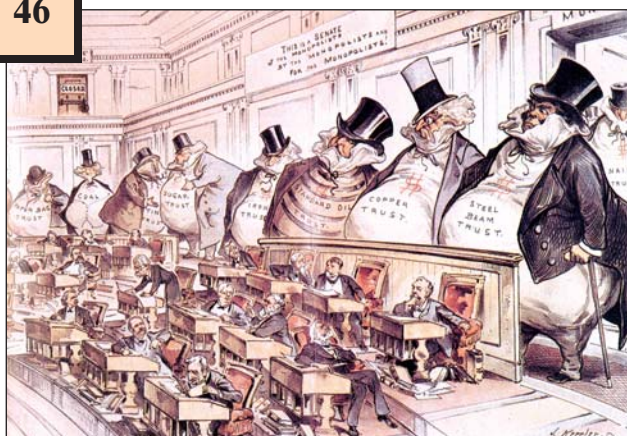
45

Австрійський плакат: «Рівність виборчого права після реформи 1896 р. в Австро-Угорщині»

- Перша курія – великі землевласники
 Друга курія – торговці
 Третя курія – міста
 Четверта курія – місцеві громади
 П'ята курія – загальне виборче право

46

Карикатура Джозефа Кеплера, провідного політичного карикатуриста зламу XIX–XX ст. Хвилювання американців через занадто сильний вплив гігантських трестів та могутніх монополій на політику.

47

Die Ringstraße sonst und am 1. Mai.

8. Що вам відомо про явища, пов'язані з карикатурами 44–47?

9. Які ідеї та політичні погляди закладені авторами у зображення?

10. Які інші джерела можуть допомагати вам перевірити ваші висновки після аналізу карикатур 44–47?

11. Чи змінили карикатури вашу точку зору на особи, події, явища, яким вони присвячені? Прокоментуйте.

Австрійський передвиборний плакат: «Безпечні та небезпечні громадяни на Рінгштрассе в Відні 1 травня 1893 р.»

3.2. Політика: ідеї та погляди

Як працювати з джерелом

У даному параграфі, як і в наступних, ви зустрінетеся з великою кількістю **текстових джерел**. Це найбільш звичний для вас вид історичного матеріалу. Але у посібнику він подається за різними рубриками:

- Погляд очевидця
- Свідчення учасника подій
- Газетне повідомлення
- Погляд дослідника
- Офіційний документ та інші.

Як ви думаєте, чим відрізняються ці види документів?

Яке значення для розуміння історичного джерела мають його походження (час написання), авторство, ставлення автора до того чи іншого явища, події тощо? Для детального аналізу історичного тексту слід відповісти на такі запитання:

1. Що це за документ, вид документа:

- запис у щоденнику;
- лист, приватний чи офіційний;
- спогади;
- публічне звернення чи заклик;
- політичний документ (звіт, протокол, резолюція, урядова постанова, декларація тощо);
- дипломатичне послання, акт, нота;

– уривок з історичного дослідження?

2. Хто є автором/авторами документа (приватна особа, офіційна, анонім)?
3. Яка політична, національна, етнічна, службова приналежність автора? Яким чином це впливає на його ставлення до подій?
4. Чи є у документі інформація, яка підтверджує, що він базується на особистому досвіді чи на причетності автора до згадуваних подій?
5. Чи був автор очевидцем того, що сталося, або ж брав безпосередню участь у подіях?
6. Чи є в документі які-небудь факти, які допомагають робити висновок щодо мети появи документа? Кому адресований текст?
7. Коли з'явилося джерело? Чи був документ написаний у той час, коли сталася подія, відразу після неї чи декілька днів, тижнів, місяців чи навіть років потому?
8. Автор просто повідомляє про ситуацію, передає інформацію або описує те, що сталося, чи ж документ містить також погляди, висновки і рекомендації?
9. Чи намагається автор дати об'єктивний і осмислений опис того, що сталося?
10. Чи є в документі які-небудь твердження чи фрази, які свідчили б про уподобання чи упер-

дження автора проти якої-небудь групи людей чи точки зору?

11. Чи є в тексті факти, що дозволяють вам вважати цей документ достовірним джерелом інформації?

Залежно від відповідей на ці запитання можна визначити ступінь достовірності інформації. Тому завжди слід намагатися проаналізувати якомога більше різнопланових та різних видів джерел і завжди враховувати їхню достовірність.

1. Скомпонуйте джерела 48–57 відповідно до рубрик, вказаних вище. Поясніть свій вибір.

2. Ознайомтеся із поясненнями основних ідейно-політичних течій у джерелах 49–52. Віднайдіть ознаки самодержавства, лібералізму, консерватизму, націоналізму в інших текстових джерелах.

48

Із Зводу Основних Державних Законів Російської імперії

1892 р.

Ст. 1. Імператор Всеросійський є Монарх самодержавний та необмежений. Коритися верховній його владі не токмо за страх, але і за совість Сам Бог велить...

Ст. 2. Імператорський престол є спадковим в нині благополучно царюючому імператорському домі...

Ст. 51. Ніяке місце або уряд у державі не можуть самі установлювати новий закон, і ніякий закон не може бути здійсненим без затвердження Самодержавної влади...

1906 р.

Ст. 4. Імператору Всеросійському належить Верховна Самодержавна влада. Коритися верховній його владі не токмо за страх, але і за совість Сам Бог велить...

Ст. 7. Государ Імператор здійснює законодавчу владу в єдності з Державною радою та Державною Думою...

Цит. за: Коваль Т.В. Конспекты уроков по истории России XX в. 9 кл. – М., 2001. – С. 19, 28.

49

З листа Л. Толстого* Миколі II**

16.01.1902 р.

Самодержавство – це форма правління, яка віджила і може відповідати вимогам народу де-небудь у центральній Африці, відокремленій від усього світу, але не вимогам російського народу, котрий усе більше й більше освічується спільними для усього світу знаннями. Тому підтримувати цю форму правління і зв'язане з нею православ'я можна тільки, як це й робиться тепер, за допомогою

усякого насильства: посиленої охорони, адміністративних заслань, покарань, релігійних гонінь, заборону книг, газет, спотворення виховання і взагалі різних поганих та жорстоких справ...

Заходами насильства можна пригнічувати народ, але не можна ним управляти. Єдиний засіб у наш час, щоб дійсно управляти народом, тільки в тому, щоб, ставши на чолі руху народу від зла до добра, від темряви до світла, вести його до досягнення найближчих до цього руху цілей. Для того щоб змогти зробити це, треба насамперед дати народові висловити свої бажання та потреби і, вислухавши його, виконати ті з них, котрі відповідатимуть вимогам не одного класу або стану, а більшості його, масі робітничого народу.

Толстой Л.Н. Собр. соч. в 22-х т. – Т. 19–20. – М.: Худ. литература, 1984. – С. 502.

50

Лібералізм. Оборонці лібералізму наголошували передусім на пануванні закону, індивідуальній свободі, конституційних процедурах, релігійній толерантності та на загальних правах людини. Вони протестували проти природжених привілеїв (де ті ще збереглися) монархів, церкви та аристократії. Ліберали XIX ст., крім того, надавали великої ваги власності, вважаючи її за головне джерело відповідального судження та справжнього громадянства.

Економічний лібералізм зосереджувався на концепції вільної торгівлі.

Консерватизм почав викристалізовуватись як послідовна ідеологія в зіткненні з лібераль-

* Лев Толстой (1828–1910) – відомий російський письменник та філософ.

** Микола II Романов (1868–1918) – останній російський цар (1895–1917).

ними тенденціями. Він був не проти демократії або змін узагалі, і його не слід сплутувати зі звичайними реакційними поглядами. Консерватизм лише наполягав, що всякі зміни слід запроваджувати і скеровувати так, щоб органічний розвиток загальноновизнаних державних та суспільних інституцій – монархії, церкви, соціальної ієрархії, власності та родини – не опинився під загрозою. Назва «консерватизм» походить від латинського слова *conservare* – «зберігати».

Націоналізм – сукупність ідей, пов'язаних із нацією, чиї інтереси вважали за найвище добро, – став однією з могутніх сил новітньої доби. Націоналізм обійшов усі континенти земної кулі, розвинувшись у два протилежні варіанти. Один з них – державний, або громадянський, націоналізм – спирався на підтримку панівної верхівки сформованих держав. Другий – народний, або етнічний, націоналізм – живився вимогами спільнот, що жили в тих державах і протестували проти їхньої політики. Саме тому дехто з істориків протиставляв процеси «творення держави» і «творення нації».

Соціалізм, як і націоналізм, – колективна віра. Він виступає проти експлуататорів та власників задля захисту не просто індивіда, а суспільства в цілому. Його назва походить від уявлення про товариство, або, як кажуть тепер, про солідарність, *socius* означає латиною «товариш». Соціалізм вважає, що знедоленим, кволим та пригнобленим стерпне життя буде гарантоване тільки тоді, коли будуть об'єднані ресурси, порівну поділені багатства, а права індивідів – підпорядковані загальному добру. На відміну від лібералізму, соціалізм не боїться сучасної держави, навпаки: він розглядає державу як арбітра, а то й першоручішого обстоювача заходів. Соціалізм мав бути спрямований проти гнобителів як на батьківщині, так і за кордоном. Чуття міжнародної солідарності зробило його природним опонентом націоналізму.

Дейвіс Н. Європа. Історія. – С. 827, 837, 860–861.

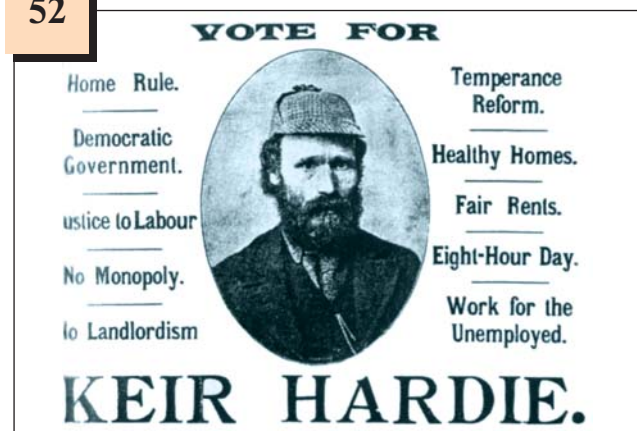
51

Не вдаючись до вивертів, слід визнати дані есперименту: людський посів в умовах **ліберальної демократії** та технічного прогресу – двох основних факторів – за століття потроїв людські ресурси Європи.

Така величезна кількість, якщо думати розумно, приводить до ряду висновків: перший – ліберальна демократія на базі технічної творчості є вищою з донині відомих форм суспільного життя; другий – імовірно, це не краща форма, але кращі з'являться на її основі й збережуть її суть; третя – повертатися до форм нижчих, ніж у ХІХ ст., безглуздо.

Хосе Ортега-і-Гассет. Цит. за: Жуковская И., Жуковский С. Россия и Европа от тоталитарных идеологий к социальным экспериментам. <http://archive.1september.ru/his/1999/his.14.htm>

52

Голосуйте за Кейра Харді!

- самоуправління;
- демократичний уряд;
- справедливість для робітників;
- ні монополіям;
- ні великим землевласникам;
- реформа законів про алкоголь;
- здорові сім'ї;
- чесна орендна плата;
- 8-годинний робочий день;
- робота для безробітних.

Передвиборний плакат.
Велика Британія, початок ХХ ст.

53

Із виступу сенатора Р. Лафоллета на виборчому мітингу в Філадельфії, США

У кожній більш чи менш важливій галузі виробництва панують концерни, вони контролюють ринок сировини та готівки, вони в широких масштабах диктують ціни на все, що продається й купується: на яловичину, цукор, вовну, вугілля, нафту, мідь, цинк, сталь та залізо, на сільськогосподарський інвентар, на гас, електрику, продукти харчування. Всюди панують монополії. І ось природний результат: продукція ста-

ла гірша, а ціни вищі... збереження панування монополій означає кінець демократії.

Збірка документів з історії нового часу. Економічний розвиток та внутрішня політика країн Європи та Америки. 1870–1914. – М.: Вища шк., 1989. – С. 185.

54

Понад чотири століття імперія Габсбургів була найбільшою європейською державою протягом більш як чотири століття...

У цій частині Європи, де національності так перемішані між собою, важко було досягти згоди з приводу того, де повинні пролягати національні кордони або яка національність має вважатися державною більшістю, а яка – меншістю.

Імператор висловився так: «Нехай із цим розбереться сам диявол». Імперія Габсбургів віддавала перевагу у вирішенні більшості питань, виходячи із наднаціональних інтересів.

Джон Торквелл, англійський історик
<http://his.1september.ru/article.php?ID=200301002>

55

Росія і Німеччина є представницями консервативних традицій у цивілізованому світі, протилежного традиціям демократичним, які втілювала Англія і незрівнянно менше Франція.

57

Результати виборів у Великій Британії

	Консерватори	Ліберали	Лейбористи	Ірландські націоналісти
1900	402	184	2	82
1906	151	400	30	83
1910	273	275	40	82

Як це не дивно, Англія, аж до самих кісток монархічна й консервативна вдома, завжди у своїх зовнішніх відносинах виступала як заступниця найдемократичніших намагань, незмінно потурала всім народним рухам, що були спрямовані на послаблення монархічних традицій.

Дурново П., російський державний діяч
<http://his.1september.ru/article.php?ID=200301002>

56

Настало ХХ століття... Ми вступаємо в нове століття спадкоємцями досягнень і слави минулого; ми стали більш зрілими... Наш державний лад з особистої монархії, обмеженої спадкоємною аристократією, перетворився в демократичну систему найліберальнішого типу... І це перетворення відбулося без усяких болючих порушень традицій минулого... Володіючи такою формою правління, володіючи великим накопиченим багатством, яке суттєво проникло в усе суспільство, володіючи – і це найголовніше – народом процвітаючим, задоволеним, мужнім, розумним, котрий вірить у свої сили, ми можемо з надією дивитися вперед, не боячись бурь та конфліктів, через які, можливо, нам треба буде пройти.

Зі статті в британській газеті «Таймс», 1901 р. <http://his.1september.ru/article.php?ID=200301002>

Подано за: Butler D. and Freeman J. British Political Facts, 1964. – P. 40.

3. Дайте стислу характеристику політичної ситуації в Росії, Великій Британії, Австро-Угорщині на початку ХХ ст. Запишіть свої висновки. (Роботу можна виконати в групах та порівняти її результати.)

